

MARICA RAJKOVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

ŠELINGOVA FILOZOFIJA UMETNOSTI

Sažetak: Šelingova filozofija umetnosti teži da iz beskonačnog razdvajanja dosegne pomirenje u obliku izvornog identiteta subjektivnog i objektivnog. Prema njegovom mišljenju, ne samo da umetnost može postati predmetom filozofskog znanja, nego van filozofije i pored filozofije o umetnosti ništa ne može biti saznato na apsolutni način. Šeling ne razvija estetiku u uobičajenom smislu, već filozofiju umetnosti, uspostavljajući potpuno novi odnos prema problematici umetnosti, koja, jednom uvažena i filozofski tematizovana, više neće moći da bude zanemarena u bilo kojoj formi filozofske sistematike.

Ključne reči: estetika, filozofija umetnosti, nemački idealizam, umetnost, Šeling

„Universitäten sind nicht Kunstschulen“².

Šelingova filozofska koncepcija jedinstvena je, između ostalog, zbog činjenice da kritikuje dotadašnji odnos prema poetičkim temama na svim „frontovima“. Ona, naime, obuhvata kritiku Lajbnicovog, Volfovog i Baumgartenovog estetičkog *gnoseologizma*; engleskog i francuskog *empirizma* i *psihologizma*, Kantovog *hladnog držanja prema estetičkom predmetu*, ali isto tako i kritiku *teorijâ lepih umetnosti i nauka*, Vinkelmanovog *formalizma*, kao i kritiku autorâ koji Kantovu *Kritiku moći suđenja* izlažu kao katedarsku estetiku. Konačno, ona predstavlja kritiku usmerenu na Šilera i romantičare, koji s jedne strane daju plodan doprinos konstrukciji jedne filozofije umetnosti, ali ne i samu filozofiju umetnosti³!

Šeling ne razvija estetiku u uobičajenom smislu, već filozofiju, ili čak metafiziku umetnosti⁴, uspostavljajući potpuno novi odnos prema problematici umetnosti, koja, jednom *uvažena* i filozofski tematizovana, više neće moći da bude zanemarena u bilo kojoj formi filozofske sistematike.

1 E-mail adresa autora: marica.rajkovic@ff.uns.ac.rs

2 „Univerziteti nisu umetničke škole“ – Schelling, F. W. J., „Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums (1802) – Ueber Wissenschaft der Kunst, in Bezug auf das akademische Studium (XIV)“, str. 366. (V 344).

3 Detaljnije u: Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 157.

4 Cipra, M., Predgovor hrvatskom izdanju u: Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. V.

ŠELINGOVO RAZUMEVANJE FILOZOFIJE I NJENIH DISCIPLINA

U tekstu *O mogućnosti forme filozofije uopšte* Šeling podseća da je filozofija *znanost*, jer ima „određenu sadržinu pod određenom formom“⁵, pa njen ranije pomenuti zadatak – da izrazi *beskonačno* u *konačnom* obliku treba razumeti kao misaono strukturiran proces, bez proizvoljnih metoda i formi istraživanja. U drugim spisima Šeling se detaljnije bavio predmetom i metodom tako određene znanosti, naglašavajući na početku teksta da filozofija ne mora da dokazuje postojanje boga ili apsolut, kao što ni *geometar ne treba da dokazuje postojanje prostora*⁶ – i jedna i druga *znaju* da bez pomenutih predmeta ni one ne bi bile moguće. Šeling u tom kontekstu tvrdi da univerzum nije ništa drugo nego *manifestacija apsoluta*⁷, a da filozofija, opet, nije ništa drugo do *duhovni prikaz univerzuma*. Međutim, kada je reč o *razlikama* filozofije u odnosu na druge znanosti, Šeling u delu *Filozofija umetnosti* naglašava da filozofiju ne treba posmatrati kao *jednu od znanosti*, nego kao ono što je zajedničko i znanosti i vrlini i umetnosti, jer je ona jedina koja se bavi praizvorom istine, dobrog i lepog, a ne njihovim pojedinačnim sferama⁸. Zbog toga je filozofija *znanost samo u formalnom smislu*⁹, jer je istina (ono saznajno) samo jedno od njenih obeležja, uz sferu etičkog i estetskog. U tome je, smatra Šeling, njena „velika razlika od svih drugih znanosti.“¹⁰. U *Sistemu transcendentalnog idealizma* Šeling razume filozofiju kao „tekuću povijest samosvijesti“¹¹, pa i njene *delove* ili *elemente* izlaže u jedinstvenom *kontinuitetu*. Ipak, on smatra da je potrebno da se taj kontinuitet drugačije koncipira, što znači da se i razmatranje estetičkih problema mora postaviti na drugačiji način od Kantovog, Šilerovog i Fihteovog.

Za razliku od matematike ili hemije, *filozofija zahteva karakter*¹² – tvrdi Šeling – dodajući da je ona nezamisliva kako bez određenog moralnog nivoa, tako i bez tematizacije umetnosti i spoznaje lepog. U tom smislu je važno pod-

5 Šeling, F. V. J., „O mogućnosti forme filozofije uopšte“, str. 11.

6 Šeling, F. V. J., *Filozofija slobode*, str. 7.

7 Loc. cit.

8 Schelling, F. W. J., „Philosophie der Kunst“ u: *Werke*, Dritter Hauptband, str. 402. (V 382).

9 Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008., str. 20.

10 Loc. cit.

11 Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 8.

12 Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. 21

setiti na značajan i revolucionaran stav koji Šeling uvodi u razumevanje filozofije – stav da čak *ni idealizam nema čisto teorijski fundament*¹³!

Razmatranje Šelingovog razumevanja filozofije nije moguće bez tematizacije njegovih filozofskih „faza“, odnosno različitih perioda njegovog misaonog stvaralaštva koje su obeležile brojne promene u njegovim stavovima, zbog čega je razlika između tzv. *ranog Šelinga* i *pozno Šelinga* često snažnija od razlikâ između dva različita autora¹⁴. Zbog toga je potrebno ukazati na razloge i posledice brojnih unutrašnjih promena i strukturalnih „lomova“ unutar Šelingovog filozofskog stvaralaštva. Već u svom prvencu: *O mogućnosti forme jedne filozofije uopšte* (Über die Möglichkeit der Form einer Philosophie überhaupt) iz 1795. godine, Šeling razmatra koji su sve uslovi neophodni da bi filozofija bila znanost¹⁵. Fihte iste godine postavlja „pitanje o prioritetu“ vezano za njegov i Šelingov rad: naime, Fihte smatra da je taj Šelingov spis „koliko sam o tome mogao da pročitam, potpuni komentar moga spisa. Ali, on je stvar izvrsno razumeo. Zašto to ne kaže, uopšte ne razumem“¹⁶. Tri godine kasnije, Fihte zaključuje da su njihova *Prikazivanja* (Darstellungen) „doduše različita, ali nam je duh identičan“¹⁷.

Već tada se *naziru elementi izgradnje dijalektičke metode* i dolazi do obrta onog neposrednog u ono posredovano, koje se onda sebi vraća kao „posredovana neposrednost“¹⁸ i traga se za *najvišim stavom*, koji u formi jednog načela treba da uslovljava sve druge stavove, a da sâm bude bezuslovno. Takvo načelo Šeling određuje kao *Ja*¹⁹, čijim određenjem se detaljnije bavi u svom drugom ranom spisu²⁰: *O Ja kao principu filozofije ili o bezuslovnom u ljudskom znanju* (Vom ich als Prinzip der Philosophie oder über das Unbedingte im menschlichen Wissen), iz iste godine. Šeling smatra da je dotadašnja filozofija pružala dva moguća odgovora na pitanje o *realnom* temelju sveg znanja – dogmatički i kritički. *Dogmatičko* objašnjenje tvrdi da celokupno znanje po-

13 Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentnog idealizma*, str. 9. S tim u vezi pogledati i Šelingovo razumevanje dijalektičkog umeća i filozofije kao znanosti - *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums*, (1803) V.

14 Dodatnu teškoću uzrokuje i činjenica da se prvo kritičko izdanje Šelingove zaostavštine pojavilo veoma kasno, tek u XX veku. – Schelling, F. W. J., *Gesamtausgabe* in 12 Bdn, Herausgegeben von Manfred Schrötter, 6 Hauptbände 2 1958/59, 6 Ergänzungsbände 1943/50.

15 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentnog idealizma*, str. 344.

16 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 49.

17 Loc. cit.

18 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentnog idealizma*, str. 344.

19 Loc. cit.

20 Iz tzv. estetičko-metafizičke faze.

tiče od „subjektu nezavisnog objekta ili stvari“²¹, a *kritičko* objašnjenje pokazuje da ono proizlazi iz subjekta. Fihte je smatrao da filozof između ove dve koncepcije mora birati *prema tome kakav je čovek*, dok Šeling odbija i jednu i drugu krajnost.

Razmatrajući osnovna filozofska pitanja i ključne probleme, Šeling se, kao i Kant i Fihte, suočava sa dualizmom nužnog i slobodnog, *prirode i istorije*²², tj. teorijskog i praktičkog uma. Taj dualizam on u svom „prvom periodu“ rešava *umetnošću*, odnosno idejom *lepote*, jer se prema njegovom tadašnjem mišljenju pomenuti jaz može premostiti samo estetičkim putem. Takav stav je u potpunosti neprihvatljiv za Hegela, jer predstavlja *beg* u ono „nadržacionalno“ – odnosno – iracionalno²³. U svojoj tzv. prvoj fazi, estetičko-metafizičkoj, Šeling u ideji *genija* pronalazi mogućnost *proizvođenja* (poiesis-a), a „u filozofu – na stanovištu 'intelektualne intuicije' – mogućnost *kontempliranja* iskonskog jedinstva“²⁴, što znači da za Šelunga nije moguća nikakva filozofija bez *intelektualnog opažaja*. Šeling pokušava da reši teškoće Kantovog i Fihteovog mišljenja povratka individualnosti u supstancijalnost tako što će započeti od pretpostavljenog jedinstva individualnosti i supstancijalnosti – „iz takve pretpostavke nastaju osnovne misaone teškoće razumijevanja individualnosti“²⁵. Spis *Pisma o dogmatizmu i kriticizmu (Philosophische Briefe über Dogmatismus und Kritizismus)* iz 1795. razvija Šelingov polemički stav protiv nedoslednih sledbenika Kantove filozofije, tj. „onih kriticista (idealista) koji su s kritičkog stajališta pali natrag u dogmatizam“²⁶, ali i protiv *spinozizma*, koji kao apsolutni objekat postavlja nešto nekritičko. I pored brojnih pokušaja da prevaziđe nedostatke Kantovog i Fihteovog sistema, Šeling će, prema mišljenju određenih autora, tek u spisu *O svetskoj duši*, iz 1798. godine, načiniti odlučan korak i *rešiti se subjektivnog idealizma nauke o znanosti*²⁷. Uvažavanjem *prirode* kao zasebnog područja, i njeno tematizovanje od strane *prirodne filozofije*, predstavlja snažan iskorak u dotadašnjem tumačenju fi-

21 Isto, str. 345.

22 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 257.

23 O Šelingovom razdvajanju od ostalih predstavnika nemačkog idealizma više u: Lauer, Ch., *The Suspension of Reason in Hegel and Schelling*, Continuum International Publishing Group, 2010., str. 175. Lauer čak smatra da je Šeling zbog svojih iracionalističkih teza bliži Volt Dizniju nego ozbiljnom filozofskom sistemu!

24 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 257.

25 Perović, M. A., „Epohalni smisao Kantove filozofije“, u: *Filozofske rasprave*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2011., str. 76.

26 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentnog idealizma*, str. 345 – 346.

27 Isto, str. 349.

lozofije i njenih disciplina. Destrukcija tradicionalne, pretkritičke metafizike Šelingu omogućava konstrukciju nove, transcendentalne metafizike, kojoj će se posvetiti u *Sistemu transcendentalnog idealizma*²⁸, iz 1800. godine, delu u kojem će biti tematizovana ideja samorazvitka duha kao *progresivne povești njegovog nastajanja* – ideja koja će uticati i na „nastanak Hegelove *Fenomenologije*“²⁹. *Sistem transcendentalnog idealizma* sadrži pokušaj da se, koristeći panteizam Đordana Bruna, priroda objasni kao delo božanskog umetnika, što može da učini jedino *filozof apsoluta*³⁰. U tom kontekstu se lepota i istina svih stvari posmatraju u okviru jedne iste ideje, koja objedinjuje poeziju i filozofiju.

Potrebno je, ipak, naglasiti da pomenuta, *rana faza* Šelingove filozofije takođe ima dva razdoblja: *subjektivno-idealističko* i *objektivno-idealističko*³¹. Okretanje ka apsolutnom idealizmu i idealističkoj dijalektici događa se u spisima *Prikaz mojega sistema filozofije* (*Darstellung meines Systems der Philosophie*, 1801) i *Bruno ili o božanskom i prirodnom principu stvari* (*Bruno oder über das göttliche und natürliche Prinzip der Dinge*, 1802), u kojima se Šeling „pokazuje manje kao mislilac romantike“³², a više kao apsolutni idealista. Struktura *Sistema transcendentalnog idealizma* za Šelingu u ovom periodu više nije adekvatna, te on u *Prikazu mojega sistema filozofije* uvodi novi modus prikaza svog učenja: geometrijski, po uzoru na Spinozinu *Etiku*. U ranoj fazi ili *prvom periodu* Šelingovog učenja uvodi se *intelektualni opažaj*, delom na Fihteovom tragu, koji predstavlja mogućnost *neposrednog saznanja apsolutnog*³³, u kojem se izjednačavaju bitak i mišljenje. Pravo pitanje za neke interpretatore jeste sledeće: da li se Šeling od samog početka svog filozofskog učenja, 1794. godine, kretao suprotnim putem od Fihtea³⁴, ili je tek spis *Bruno*, iz 1801. tačka njegovog definitivnog odvajanja od Fihtea.

Spis *Filozofija umetnosti* (*Philosophie der Kunst*) čini zbir Šelingovih jenskih predavanja iz 1802/3. i istih predavanja u Vircburgu 1804/05³⁵, ali se kao delo prvi put izdaje posthumno, 1859. godine. Stavovi iz *Sistema trans-*

28 Isto, str. 347.

29 Loc. cit.

30 IV, 227. – citirano prema: Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 361.

31 Isto, str. 349 - 350.

32 Isto, str. 360.

33 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 60.

34 Isto, str. 49.

35 Grlić, D., *Estetika*, III tom, str. 143. *Filozofija umetnosti, posebni deo* – iz rukopisne ostavštine, prvi put je izložena na predavanjima u Jeni u zimu 1802/1803, a ponovljena 1804. i 1805. u Vircburgu.

cedentalnog idealizma i *Prikaza mojeg sistema filozofije* donekle se koriguju u *Filozofiji umetnosti*, posebno kada je reč o ulozi filozofije, a argumentacija dobija drugačiju formu i tok, ali Šelingov stav o odučujućoj, *svetsko-povesnoj ulozi umetnosti*³⁶ nikada se nije bitno menjao! Ukoliko je pretpostavka i pravi uslov mogućnosti nastanka filozofije *protivrečni odnos između čoveka i sveta*³⁷, koji pokušavaju da razreše i Kant i Šiler i Fihte, onda je za Šelingu pravi smisao filozofije da ukine tu protivrečnost. Ipak, dok Jenig smatra da se Šeling već u *Sistemu transcendentnog idealizma* „oprašta“ od Fihteovog učenja, Plesner tvrdi da je tek *Sistem identiteta* mesto Šelingovog osamostaljenja od Fihteovog učenja. U prilog tome ide i tvrdnja nekih interpretatora³⁸ da je u *Sistemu transcendentnog idealizma* intelektualni opažaj još uvek u *izvesnom smislu moralni fenomen*, dok je estetički opažaj *jedan kriterijum, ali nikako organon filozofije*³⁹. Zbog toga je često naglašavano da je 1806. godina, tokom koje Šeling objavljuje *Darlegung des wahren Verhältnisses der Naturphilosophie zur der verbesserten Fichtenschen Lehre*, godina njegovog konačnog i nepovratnog razlaza sa Fihteom, dok je 1807. godina – godina kada Šeling prekida odnose i sa Hegelom, nakon *njegovog iznenađujuće oštrog napada na Šelingovu filozofiju identiteta* u Predgovoru *Fenomenologiji duha*⁴⁰.

Brojni tumači smatraju da je *Sistem transcendentnog idealizma* „u sadržajnom i formalnom pogledu njegovo najsavršenije djelo“⁴¹, i da predstavlja *prvi potpuni filozofski sistem*, dedukovan u celosti iz umskog principa. Prema Šelingovom mišljenju, poslednji razlog, tj. temelj celokupne realnosti mora biti apsolutan, tj., mora da bude realan, ali ujedno i zamisliv samo uz pomoć sâmog sebe. Drugim rečima, on mora da prikaže *podudarnost principâ bitka i mišljenja*⁴². Taj najviši princip identiteta bitka i mišljenja, za kojim

36 Isto, str. 169.

37 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 56.

38 Schilling, K., *Natur und Wahrheit, Untersuchungen über Entstehung und Entwicklung des Schellingschen System bis 1800.*, Reinhardt, München, 1934., crp. 117.

39 Više u: Jähnig, D., *Schelling. Die Kunst in der Philosophie*, vol. I, Verlag Günther Neske, Pfullingen, 1966.

40 Jedna od brojnih *periodizacija* Šelingove filozofije razlikuje četiri ključne faze: 1) *transcendentalnu fazu*, blisku Fihteu, koja traje do 1797. godine; 2) fazu *filozofije prirode*, između 1797. i 1801. godine; 3) fazu *filozofije identiteta*, koja traje od 1801. do 1806. godine; i 4) *poznu fazu*, koja traje sve do kraja Šelingovog života. U nastavku teksta će se pokazati da je to samo jedan od pokušaja da se Šelingova filozofija periodizuje i sistematizuje, posebno uzimajući u obzir dela koja su predstavljala nesumnjive prekretnice u njegovom učenju, kao što su *Sistem transcendentnog idealizma*, *Filozofija slobode*, *Filozofija mitologije*, itd.

41 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentnog idealizma*, str. 342.

42 Schelling, F. W. J., *Werke*, Bd, I-XIV, 1856-1861., I, 163. – prema: Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentnog idealizma*, str. 345.

teži čitav nemački idealizam, fihteovski se naziva *apsolutnim Ja*: „*Ja jesam! Moj ja sadrži bitak koji prethodi svakom mišljenju i predstavljanju*“⁴³. Povezni značaj *Sistema transcendentalnog idealizma* leži delom u činjenici da on, u okviru Šelingovog učenja, povezuje tzv. *prirodofilozofsko razdoblje* i kasniji *sistem identiteta*⁴⁴, a delom u predavljanju *transcendentalnog idealizma* kao *sistema celokupnog znanja*.

Preuzevši spoljašnju formu Kantove tri kritike, Šeling transcendentalnu filozofiju oblikuje kao celinu sastavljenu iz tri dela⁴⁵: iz *teorijske filozofije*, *praktičke filozofije* i *filozofije prirodnih svrha*, ili *teleologije*, koja se dovršava *filozofijom umetnosti*. Forma „tri kritike“ zapravo je unapređena dijalektičkim principom koji ih povezuje, pa se može reći da je *Šeling zapravo filozof čiji sistem može biti predavljen u formi „teza, antiteza i sinteza*“⁴⁶, što ga čini bližim Fihteu i Hegelu, nego Kantu. Suštinski zadatak transcendentalne filozofije za Šelinga predavlja rešenje protivrečnosti teorijskog i praktičkog. Mora postojati prazvor koji unapred omogućuje njihovu harmoniju, a on je moguć samo kao delatnost koja je iskonski proizvela svet stvari i prikazala se u htenju da se u svetu *deluje*. Ta delatnost se u prirodi pokazuje kao nesvesna, a u *estetskoj delatnosti* umetnika i njenim produktima kao svesna.

Razmatrajući ključne tačke i prelomne trenutke u Šelingovom sistemu, određeni autori zaključili su da je tzv. *estetički idealizam* tek *prolazna faza*⁴⁷ u njegovom učenju. Ta faza traje od 1795. do 1804. godine i predavlja epohu u kojoj Šelingova misaona pozicija nije koherentno sprovedena do kraja, deleći na taj način „sudbinu“⁴⁸ sa centralnim pojmom teorijske strane Šelingove filozofije: pojmom intelektualnog opažaja. *Estetički idealizam* predavlja Šelingov pokušaj da odgonetne strukturu jedinstva bitka i mišljenja, koja se ne može prosto teorijski misliti u formi u kojoj bi „*bitak mišljenog* (idealno) i *mišljeni bitak* (realno) zadržali svoje samostalne egzistencijalne horizonte.“⁴⁹ Sa druge strane, u tzv. *jenskom periodu*, Šeling će odrediti umetnost kao jedinstvo mogućnosti i stvarnosti, tj. negativnog i pozitivnog⁵⁰: ona će posredovati u okviru oblasti kojom se ukida apsolutnost važenja *posebnih strana bitka*. Šelingova *pozna filozofija* će potpuno drugačije tretirati umetnost: ona

43 Loc. cit.

44 Isto, str. 350.

45 Isto, str. 353.

46 Loc. cit.

47 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 130.

48 Isto, str. 131.

49 Isto, str. 130.

50 Isto, str. 153.

je tu određena u okviru tzv. *negativne filozofije*, u sferi mogućnosti, tj. mišljenja, čime se Šeling „vraća“ Hegelovoj i Baumgartenovoj poziciji⁵¹, redukujući stvarnost umetnosti na *mogućnost* i ukidajući njenu autonomiju. Pitanje je u kojoj meri se prelazak iz područja *stvarnosti* na područje *mogućnosti* može smatrati *redukcijom*, ali u ovom kontekstu ostaje važno da se istakne upravo Šelingovo pozicioniranje *umetnosti* u područje *mišljenja*, jer će ono imati veoma značajne konsekvence i u Hegelovoj estetici. U *Filozofiji umetnosti* (1802/03) umetnost zauzima *nižu* poziciju u odnosu na filozofiju: filozofija „prikazuje apsolut u *Urbild-u*, umetnost prikazuje apsolut u *Gegenbild-u*“⁵². Sâm Šeling ocenjuje *estetički idealizam* kao *neuspelu i prolaznu*⁵³ fazu svoje filozofije, nakon koje on napušta pokušaje da se filozofija estetički prevlada, ali i pokušaje spekulativnog mišljenja.

Kategorije estetskog, pored ovih problema, imaju izuzetno složenu strukturu i međusoban odnos, pre svega kada su u pitanju pojmovi *lepog*, *poetskog* i *umetničkog*. Petrović razlikuje nekoliko važnih momenata u njihovom prikazivanju: u početku je kod Šelinga vidljivo *spekulativno jedinstvo lepog i poetskog*, koje istovremeno sa sobom nosi i dualizam *lepog i poetskog* na jednoj, i *umetnosti* – na drugoj strani. Potom u *Sistemu transcendentalnog idealizma* dolazi do *autonomije estetskog fenomena*, jer se preko *umetnosti*, kao centralne estetičke kategorije, prevladava suprotnost „lepog po sebi“ (*pulchritudo vaga*) i „uzvišenog, relativno lepog“ (*pulchritudo adhaerens*). *Lepo po sebi* je zapravo kategorija vezana za *poiesis*, a *relativno lepo* za *techne*. Petrović smatra da je upravo to faza Šelingovog učenja u kojoj *umetnost postaje organonom filozofije*. Ipak, nakon toga dolazi do *gubitka autonomije estetskog fenomena*, jer se lepo izjednačuje i postavlja na isti nivo sa *istinom i dobrom* – i u ontološkom, i u gnoseološkom i u aksiološkom smislu. U *Filozofiji umetnosti* umetnost počinje da se tumači kao *istorijska*⁵⁴, a ne *ontološka* kategorija, što u pojmovnom smislu predstavlja korak napred, ali ujedno uzrokuje i snažnu prevagu racionalnog elementa. Pojam *poezije* se ređe pominje, i to nezavisno od razmatranja umetnosti, dok se akcenat stavlja na *techne*, kao antropološko-racionalni element razvoja čoveka. Dakle, Šeling pokazuje da neadekvatno unošenje *pojma* u estetsku sferu često podrazumeva puku racionalizaciju i siromašenje estetskih pojmova, umesto usavršavanja njihovog razumevanja. Konačno, poslednja epoha tzv. *estetičkog idealizma* dovodi do *dezintegracije elemenata u sferi estetskog*, koja donosi i razdvajanje onog *umetničkog* unu-

51 Loc. cit.

52 Isto, str. 155.

53 Isto, str. 221.

54 Isto, str. 224.

tar umetnosti i onog *poetskog* u istoj⁵⁵. Da bi Šeling mogao konsekventno da sprovede ideju o proglašenju svog ranijeg sistema *negativnim* on je primoran da iz vlastitog shvatanja umetnosti, kao sinteze nužnosti i slobode – *odstrani slobodu*. Taj korak će se pokazati kao kardinalna greška, jer se zbog pokušaja da se iz umetnosti odstrani ono *fenomenalno, pojedinačno i voljno*⁵⁶ u Šelingovom sistemu žrtvuje upravo ono što umetnosti daje život i smisao: *sloboda*. Dakle, iako Šeling u svom *Systemprogramm-u* (1795/96) najavljuje i obećava *drugačiji i dublji pristup estetičkim problemima od svojih prethodnika*⁵⁷, njegovi pokušaji ipak ostaju nedovršeni, pa ideju o *poeziji, koja treba da nadživi sve ostale nauke i umetnosti* temeljnije razvijaju drugi filozofi, npr. Hajdeger. Sa druge strane, ideju o *filozofiji koja je „iznad“ umetnosti* sistematski razvija Hegel. Šeling će ipak, i u poznoj epohi svoje filozofije (npr. 1834. godine u Predgovoru nemačkom prevodu teksta Viktora Kuzina⁵⁸) tvrditi da je Hegel pogrešno razumeo njegov sistem identiteta i jednostrano ga razvio kao *puki racionalizam*⁵⁹. Vrednost Šelingove rane estetike sastoji se u njenom ključnom stavu prema kojem se u *umetnosti* nužno susreću ono *umetničko i poetsko*, tj. *svesno i nesvesno, um i volja, nužnost i sloboda*, najzad – subjekat i objekat. Međutim, njeno ograničenje se krije u njenoj *filozofskoj, idealističkoj, pretpostavci*⁶⁰, koja izlaz iz protivrečnosti ne vidi u društvenoj praksi, već u pokušaju da se suprotnosti *neistorijski* ponište kroz umetnost.

Koncipirajući svoj spis *Razdoblja sveta (Weltalter)*, zamišljen kao monumentalno delo, sastavljeno iz tri knjige: *Prošlost, Sadašnjost i Budućnost*⁶¹, Šeling piše: „moja sadašnja i ranija filozofija se razlikuju jedna od druge kao što se razlikuje plod i cvet“⁶². Postoje tvrdnje da je u *Spisu o slobodi* (1809) Šeling započeo novi pravac i izgubio interes za estetiku, prebacujući fokus na religiju i mitologiju u okviru svojih poznih, *pozitivnih* spisa. Ne treba, među-

55 Detaljan prikaz ovih faza pogledati u: isto, str. 222.

56 Isto, str. 269.

57 Isto, str. 194.

58 Cousin, V., *Über französische und deutsche Philosophie. Aus dem Französischen von Dr. Hubert Beckers, nebst einer beurtheilenden Vorrede des Herrn von Schelling*, Stuttgart, Tübingen, 1834., str. III-XXVIII.

59 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 364.

60 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 234.

61 Šeling ovaj plan iznosi u pismu F. J. Koti - Schelling und Cotta, Briefwechsel, 1803/49, Stuttgart, 1965., str. 52. Ipak, uspeva da napiše samo prvi deo prve knjige, pišući od 1810. do 1820. preko dvanaest njenih verzija, od kojih su sačuvane tri. - *Filozofija njemačkog idealizma - Hrestomatija*, str. 567.

62 Shróter, M., *Die Weltalter. Fragmente* (in der Verfassungen von 1811. und 1813. herausgegeben). München 1946., str. 27, citirano prema: Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 101.

tim, zanemariti mogućnost da je reč o prividnom gubljenju interesa za estetiku, a da se zapravo radi o revidiranju i uvećavanju interesa za estetička pitanja, koja Šelingu ne napuštaju ni u periodu Minhenskih predavanja, ni kroz nacrt *Razdoblja sveta*. Većina Šelingovih interpretatora se, ipak, slaže u stavu da 1809. godine dolazi do velike revizije njegovog učenja, koja započinje spisom *Filozofska istraživanja o biti ljudske slobode (Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit)*⁶³. I u estetičkom smislu su prelomni stavovi da *početak i kraj svake filozofije jeste sloboda*, odnosno da je *prabitak zapravo volja*, a htenje – ništa drugo nego *poziv za egzistenciju*⁶⁴. Upravo se u okviru pozne etičke faze njegove filozofije razlikuju i tzv. *gnoseološka* i *ontološka* estetika. Petrović smatra da je vrednost tzv. *gnoseološke estetike* u tome što ona određuje značajnu formu istorijske egzistencije *minule umetnosti*, koja je razvoj umetnosti razumela kao *favorizovanje „mimetričkog“ plana granica*, u okviru kojeg se ne tematizuje ono *stvaralačko u umetnosti*. Vrednost tzv. *ontološke estetike* leži u činjenici da ona anticipira jedan važan oblik istorijske egzistencije *umetnosti koja dolazi*, naime, da će se umetnost sve više razvijati u smislu *stavljanja „u zgrade“ onog prikazivačkog*⁶⁵. Ipak, stav da modernu umetnost upravo to *stavljanje u zgrade* gnoseološkog horizonta čini progresivnijom od umetnosti prošlosti, predstavlja i granicu celokupne „negativne estetike“, smatra Petrović.

Razmatrajući odnos između etičke i estetičke sfere u filozofijama Kanta i Fihtea, Šeling naglašava da ideja *moralnog boga* apsolutno nema estetičku stranu⁶⁶, ali još više: nema ni filozofsku stranu, ona je prazna! Bitno je, ipak, naglasiti da Šelingova namera, koliko god često bila usmeravana protiv racionalističkih koncepcija, ni u jednoj fazi njegove filozofije nije bliska *empirizmu*, što najbolje potvrđuje i poznata rečenica koju je Šeling rekao Kamilu Žordanu, a koju Šiler prepričava u pismima Geteu: *Ja prezirem Loka! (Je méprise Locke)*⁶⁷!

U okviru *Filozofskih pisama o dogmatizmu i kriticizmu* Šeling napominje da „filozofsku glavu“ ništa ne zbunjuje toliko koliko saznanje da sva filozofija *treba da leži zarobljena u okvirima jednog sistema*⁶⁸, ali uviđa ne-

63 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 363.

64 Schelling, F. W. J., *Werke*, I, 177., i dalje - Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, loc.cit.

65 Detaljnije o ovoj razlici: Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 233.

66 Šeling, F. V. J., „Filozofska pisma o dogmatizmu i kriticizmu“, u: *Forma i princip filozofije*, str. 177.

67 Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 843. Nije suvišno naglasiti da je upravo uz Geteovu preporuku Šeling 1798. godine dobio poziv za mesto vanrednog profesora u Jeni.

68 Šeling, F. V. J., „Filozofska pisma o dogmatizmu i kriticizmu“, str. 198.

ophodnost strukturiranja filozofije s obzirom na staru razliku između teorijske i praktičke sfere. Dok teorijska filozofija polazi od promatranja *apriornih proizvoda* *Ja kao spoljašnjih stvari*, praktička filozofija polazi od slobodnog samoodređivanja *Ja kao produkcije i realizacije svojih ciljeva*⁶⁹. Ovde je još uvek vidljiv uticaj Fihtea na Šelingovo učenje, jer se produkcija, poietički pojam, još uvek vezuje za praktičku sferu⁷⁰, čime se i umetničko stvaralaštvo u izvesnom smislu posmatra kao produkt slobodne volje, koja je praktički pojam. Šelingov doprinos ovakvom mogućem koncipiranju poietičke filozofije, koji nije dugo trajao, leži u činjenici da on praktičku filozofiju ne posmatra kao etiku, koja treba da propisuje određene norme, već kao ispitivanje mogućnosti *svakog* delanja, pa čak i delovanja uopšte, *pa i moralnog*⁷¹. Upravo ovo „pa i moralnog“ ukazuje na širinu koju Šeling „dodeljuje“ praktičkoj sferi, slično Fihteu koji smatra da je i estetika u izvesnom smislu takođe praktička stvar.

U *Sistemu transcendentalnog idealizma*, Šeling takođe tvrdi da nema nameru da koncipira moralnu filozofiju, nego *naprotiv* – transcendentálnu dedukciju mogućnosti promišljanja i razjašnjenja moralnih pojmova uopšte⁷². Sa druge strane, bliskost sa Hegelovim učenjem ogleda se u drugoj strani ove podele: preciznije, u Šelingovom stavu da je sada neophodna *filozofija povesti*, koja za *praktičku filozofiju* predstavlja isto što i *priroda za teorijsku filozofiju*⁷³. Sâma činjenica da Šeling uključuje *povest* u *transcendentálnu filozofiju* pokazuje ogroman *korak napred* u odnosu na Kanta i Fihtea⁷⁴. Šelingovi interpretatori će čak smatrati da je Šelingova celokupna *pozitivna filozofija* u svojoj biti *povesna filozofija*⁷⁵! Za Šelinga *autonomija praktičke filozofije* nije ni po čemu „posebnija“ od *autonomije uopšte*, osim u činjenici da je samo u praktičkoj sferi *Ja* svesno da zakone propisuje upravo ono sâmo, kao zakonodavac, dok u ostalim vidovima autonomije *Ja* uviđa da je određeno i realizo-

69 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 355.

70 O Šelingovoj ideji o zasnivanju estetike na temelju slobode više u: Dobe, J., „Beauty Reconsidered: Freedom and Virtue in Schelling’s Aesthetics“ - *Interpreting Schelling, Critical Essays*, Edited by Lara Ostaric, Cambridge University Press, 2014., str. 7-8. Pitanjem slobode Šeling se bavio i u svojoj doktorskoj disertaciji. - Cipra, M., Predgovor hrvatskom izdanju u: Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. X.

71 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 355.

72 Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 183.

73 Isto, str. 236.

74 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 357.

75 Cipra, M., Predgovor hrvatskom izdanju u: Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. IX – X.

vano, tj. vidi *svoje zakone*, ali samo kroz *svoje produkte*⁷⁶, ne i kroz povratnu svest o sebi, koje ih postavlja. Iako dedukcija slobode i moralnog zakona kod Šelinga u početku ne teče mnogo drugačije od Kantovog i Fihteovog učenja, njihove konsekvence su potpuno drugačije. Tu treba podsetiti na Šelinguov stav da *pravni poredak treba da deluje kao neumoljivost prirode*⁷⁷, kao i na stav da je preko teorijske filozofije *moгуće stići do apsolutnog akta volje*⁷⁸, što je teza koja kod Kanta, na primer, ne bi mogla ni da se zamisli. Ipak, ako se razume da Šeling pod *prirodom* shvata *skup svega objektivnog*, a pod Ja ili inteligencijom skup svega (iz perioda *Sistema transcendentalnog idealizma*), može se uočiti da je on i dalje pod uticajem Kantove ideje o *slaganju predstava i predmeta*.

Navedene odredbe o razlikama *teorijskog* i *praktičkog* i njihovog odnosa prema poetičkom važne su zbog izuzetno značajnog mesta iz *Sistema transcendentalnog idealizma*, u okviru kojeg Šeling prikazuje vlastito razumevanje odnosa filozofije i estetike. Za razumevanje filozofije on navodi dva neophodna uslov: prvi je da se čovek nalazi u određenoj vrsti konstantne delatnosti i produkcije izvornih radnji (inteligencije), a drugi: stalna refleksija o toj produkciji, tj. da čovek istovremeno bude i „ono što se promatra (ono što producira) i ono što promatra“⁷⁹. Upravo kroz konstantan „duplicitet“ proizvođenja i opažanja otvara se mogućnost da *ono što se inače ničim ne reflektuje*⁸⁰ postane objektom. Upravo u tom kontekstu Šeling nagoveštava tezu koju će kasnije detaljno tematizovati: da je refleksija onog *apsolutno nesvesnog i neobjektivnog* moguća samo pomoću estetskog akta uobrazilje⁸¹. „Filozofija se, dakle, isto tako kao i umjetnost osniva na produktivnoj moći, a razlika obiju samo na različnom pravcu produktivne snage“⁸², tvrdi Šeling, dodajući da se jedina razlika između njih tiče *pravca* u koji je ta produktivna snaga usmerena. U filozofiji je to „ka unutra“, prema refleksiji u unutrašnjem opažaju, a u umetnosti „ka spolja“, kako bi se uz pomoć produkata reflektovalo ono nesvesno. „Pravi smisao kojim se mora shvatiti ova vrsta filozofije jest, dakle, *estetički*, a upravo je zato filozofija umjetnosti pravi organon filozofije (§ 3.)“⁸³, izričit je Šeling, dodajući da postoje samo dva izlaza iz „obične stvarnosti“: poezija, koja

76 Schelling, F. W. J., Werke, III, 535; prijevod str. 186., citirano prema: Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 356.

77 Isto, str. 356 – 357.

78 Isto, str. 355.

79 Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 23.

80 Loc. cit.

81 Loc. cit.

82 Loc. cit.

83 Loc. cit. str. 23.

čovjeka smešta u *idealan svet*, i filozofija, koja čini da stvarni svet koji je pred njim *potpuno iščezne*. Princip filozofije mora da podrazumeva da je sadržaj uslovljen formom, a forma sadržajem, ali ne u smislu kauzaliteta i prvenstva jednog nad drugim, nego međusobnog prožimanja⁸⁴.

Šelingova filozofija umetnosti⁸⁵ teži da iz beskonačnog razdvajanja dosegne *pomirenje* u obliku izvornog identiteta subjektivnog i objektivnog – polazeći od Fihteovog *apsolutnog Ja* i njegovog identiteta sa Bogom kao najvišim principom filozofije, Šeling u doba bliske saradnje sa Hegelom postavlja pitanje kako se iz *konačne sfere može doći u beskonačnu*⁸⁶. Pomenuto *pomirenje* za Šelinga može da bude jedino estetičko – prema kojem isti princip koji nesvesno postavlja realni svet objekata, svesno proizvodi umetnost kao estetski svet. On će na taj način sveukupnu stvarnost kreirati u liku umetnosti, kao *izliva apsolutnog*⁸⁷ – koje je za filozofiju *pralik istine*, a za umetnost *pralik lepote*. Fihteovo razumevanje intelektualnog opažaja za Šelinga neće više biti održivo, upravo zbog toga što će on intelektualni opažaj razumeti kao *estetski opažaj*, koji za predmet ima ono apsolutno identično.

Prikom pisanja Predgovora Šelingovim delima koje je priredio i izdao, Šelingov sin Karl Fridrih Avgust napominje da Šeling *nikada nije imao na pameti da izda estetiku kao celinu*, dodajući da to ne bi mogao ni učiniti „bez ponavljanja“ nakon izdanja *Metode akademskog studija* i filozofskog materijala objavljenog u *Kritičkom žurnalu*⁸⁸. Čak i da je postojala namera da se koncipira i izda delo koje bi se bavilo sveobuhvatnim estetičkim istraživanjem, Šeling ga nikada ne bi nazvao *estetikom*. Razlog za to leži u činjenici da je pre Kantove *Kritike moći suđenja*, celokupno istraživanje estetičkih pojmova bilo nužno označeno *estetikom* u Baumgartenovom smislu te reči. Sa druge strane

84 Isto, str. 31. Kada je reč o *prožimanju suprotnosti*, Šeling će u svojim drugim delima ukazati upravo na nedostatak takvog principa u Spinozinoj filozofiji, tvrdeći da on „doduše“ uvodi apsolutni identitet principâ, ali da su ti principi suštinski nedelatni jedan prema drugom. Drugim rečima, Spinoza samo „spaja“ *dve Dekartove supstance*, bez „žive suprotnosti“ i „živog prožimanja“ - Šeling, F. V. J., *Filozofija slobode*, str. 25.

85 O terminološkom određenju *filozofije umetnosti* detaljnije u: Schelling, F. W. J., „Philosophie der Kunst (1802)“, str. 382. (V 362).

86 Šelingovo pismo Hegelu, 4. 2. 1795, *Briefe von und an Hegel*, J. Hoffmeister, 1. sveska, 1952., str. 22, citirano prema: Kordić, I., u: *Filozofija njemačkog idealizma - Hrestomatija*, str. 498-499.

87 Kordić, I., u: *Filozofija njemačkog idealizma – Hrestomatija*,. str. 498-499. Više o odnosu filozofije i umetnosti - Schelling, F. W. J., *Werke*, E.Hahn: CD-ROM Schelling Werke, str. 1671., Schelling, F. W. J., „Philosophie der Kunst“, str. 406. (V 386).

88 Schelling, K. F. A., Iz Predgovora prvog izdavača, u: Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. 7. Schelling, K. F. A., *Vorwort des Herausgebers*, u: Schelling, F. W. J., *Werke*, Dritter Hauptband, Schriften zur Identitätsphilosophie 1801-1806, 1927., str. XX. (V. XVI).

su „katedarski estetičari“, za koje Šeling tvrdi da uspevaju samo da nauče napamet *Kritiku estetskog suđenja* i da je predaju kao univerzitetsku estetiku⁸⁹. Šelingova odbojnost prema terminu *estetika* kulminira u njegovom poznatom stavu da ga taj naziv asocira na *kuvar*⁹⁰ ili knjigu receptata za tragediju, čije uputstvo u osnovi podrazumeva *mnogo užasa, ali ne previše; saosećanja koliko je moguće i suze bez broja*.

Karl Fridrih Avgust Šeling je u okviru *Predgovora prvog izdavača*, u posthumnom izdanju očeve *Filozofije umetnosti* primetio da je Šelingovo gubljenje interesovanja za objavljivanje vlastite, sistematizovane, estetike pratio sve snažnije interesovanje javnosti upravo za tu estetiku, koja se sve više „posvuda širila zapisivana u javnim svescima, o čemu govori jedna bilješka u *Godišnjacima* medicine kao znanosti, sv. 2., str. 303.“⁹¹. Zbog toga, prema Šelingovom mišljenju, *estetiku* ili *teoriju lepih umetnosti* ne bi trebalo brkati sa *znanošću* ili *filozofijom umetnosti*⁹², kako se često čini. *Filozofija umetnosti*, naime, predstavlja Šelingov pokušaj da ideje i metod vlastite filozofije primeni na znanost o umetnosti⁹³. Jedina znanost koja može da obuhvati i razume pojam umetnosti, proizvođenja i njihovog odnosa prema prirodi jeste *filozofija*⁹⁴, te je zbog toga jedini ispravan i moguć naziv za njeno područje – *filozofija umetnosti*⁹⁵! Šeling čak upoređuje odnos filozofije prema umetnosti sa odnosom *uma prema organizmu*, u realnom svetu⁹⁶, zbog čega je neophodno utvrditi na koji filozofija može pristupiti specifičnim estetičkim temama, koje se ne iscrpljuju samo i *poietičkom korpusu* pitanja, već zahvataju i važan deo teorijske filozofije.

89 Schelling, F. W. J., *Werke*, I, 5, 361-362, E.Hahn: CD-ROM Schelling Werke., str. 1612.

90 Isto, I, 5, 362, str. 1612.

91 Schelling, K. F. A., Iz *Predgovora prvog izdavača*, u: Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. 8.

92 Schelling, F. W. J., „Philosophie der Kunst“, str. 381. (V 361).

Više o Šelingovom razmatranju odnosa između filozofije i teorije umetnosti – Schelling, F. W. J., „Abhandlungen, Rezensionen 2c. aus dem kritischen Journal der Philosophie – Ueber das Verhältniß der Naturphilosophie zur Philosophie überhaupt (1802)“ u: *Werke*, Dritter Hauptband, str. 527. (V 107).

93 Schelling, K. F. A., Iz *Predgovora prvog izdavača*, u: Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. 7.

94 Znanost koja se bavi svim znanjem je filozofija – Schelling, F. W. J., „Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums (1802)“, str. 276 – 277. (V 254 – 255).

95 Schelling, F. W. J., „Philosophie der Kunst“, str. 381. (V 361).

96 Grlić, D., *Estetika*, III tom, str. 149. Šeling u tekstu „Darstellung meines Systems der Philosophie“ iznosi zvučnu tezu: „Izvan uma nema ničega, i u njemu je sve“ (Außer der Vernunft ist nichts, und in ihr ißt alles), sličnu onoj po kojoj će Hegel postati poznat. – Schelling, F. W. J., „Darstellung meines Systems der Philosophie“, str. 11. (IV 115).

Jedan od najznačajnijih tekstova za konačno *zaokruživanje* Šelingovog shvatanja odnosa između filozofije i umetnosti je tekst „O znanosti umjetnosti u odnosu na akademski studij“. U tom tekstu (poglavlju), ili, preciznije, tokom tog predavanja, Šeling zapravo „obara“ prigovore koji ga terete da je postavio umetnost „iznad“ filozofije⁹⁷, a potom zapao u vlastitu zamku uvidevši da ona onda nema „čime“ da bude pojmovno reflektovana. Motiv za rasvetljavanje bliskosti filozofije i umetnosti i argumente protiv redukovanja vlastite filozofije na *bitku u kojoj je umetnost pobedila*, Šeling vidi u srodnosti između duhovnog obeležja filozofije i *božanskog načela koje daje dušu*⁹⁸ umetničkim delima. Premda smatra da umetnost nije *pojmljiva ni iz čega višega od sebe*⁹⁹, Šeling priznaje da je apsolutni zakon univerzuma takav da sve što postoji mora imati svoj uzor, odraz ili *shvatljivost* u nečemu drugom, pa zbog toga i umetnost, kao apsolutna forma opšte suprotnosti između realnog i idealnog (i beskonačnog i konačnog) takođe „ima“ mesto gde sve njene suprotnosti iščezavanju u najčistijoj apsolutnosti. Umetnost i filozofija su jednako rangirane, tvrdi Šeling, dodajući da, pozicionirane na *istoj visini*¹⁰⁰, obe prikazuju apsolut, s tim što filozofija *zna* da su one njegove *prasilike*, dok je u umetnosti taj čin objektivn i neosvešćen. U tome, prema Šelingovom mišljenju leži ključ odnosa između umetnosti i filozofije: one se sreću i na poslednjoj instanci predstavljaju jedna drugoj uzor i odraz upravo *snagom zajedničke apsolutnosti*, što znači da u unutrašnjost umetnosti znanstveno nijedan smisao ne može prodrati dublje nego filozofski, pa „filozof u bit umjetnosti može jasnije vidjeti od umjetnika samoga“¹⁰¹!

Ono što se filozofu subjektivno reflektuje, *za umetnika ostaje tek objektivno načelo*¹⁰², što znači da u sâmom određenju umetnika i nije da bude svestan (ili samosvestan) svog dela. Bez obzira na unutrašnji identitet sa umetnošću, filozofija ostaje ono *idealno*¹⁰³, a umetnost ono *realno*. Apsolutna umska

97 Pejović, npr. tvrdi da ovaj stav zastupa Šeling, kao i Niče u 853. fragmentu *Volje za moć* – „koji će također uskliknuti da je 'umjetnost vrednija od istine'“ – Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 359.

98 Schelling, F. W. J., „O znanosti umjetnosti u odnosu na akademski studij“, u: *Filozofija umjetnosti*, str. 354.

99 Isto, str. 354 – 355. O filozofiji umetnosti koja znanstveno treba da reflektuje unutrašnju bit svog predmeta. – Schelling, F. W. J., „Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums (1802) – Ueber Wissenschaft der Kunst, in Bezug auf das akademische Studium (XIV)“, str. 373. (V 351).

100 Cipra, M., Predgovor hrvatskom izdanju u: Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. II.

101 Schelling, F. W. J., „O znanosti umjetnosti u odnosu na akademski studij“, u: *Filozofija umjetnosti*, str. 355.

102 Loc. cit.

103 Isto, str. 356.

znanost ili filozofija, dakle, nije izraz ni realnog, ni idealnog, niti indiferencije to dvoje, nego *apsolutnog identiteta kao takvog*¹⁰⁴, tj. savršeni izraz božanskog, kao razrešenja svih potencija. Konstrukciju umetnosti ne treba porediti sa onim što je tradicionalno poznato pod imenom *estetike*, teorije lepih umetnosti i znanosti¹⁰⁵, naglašava Šeling, objašnjavajući da svaki od tih termina nosi sa sobom određenu opterećenost i zavisnost od moralnog ili korisnog. Zbog toga je Kantov formalizam, pored svih grešaka i praznih učenja koje omogućava, značajan kao prekid sa *praznoverjem* i *pričama o duhovima*¹⁰⁶, pa Šeling ističe kako su upravo *vrsni duhovi od tada posejali seme prave znanosti o umetnosti*. Filozofija umetnosti je nužni cilj filozofa, zaključuje Šeling, smatrajući da on u njoj gleda i unutrašnju bit *vlastite*¹⁰⁷ znanosti, kao u *magičkom ili simboličkom* ogledalu. Zbog toga Šeling posebno naglašava da – ne samo da umetnost *može* postati predmetom filozofskog znanja, nego da van filozofije i pored filozofije o umetnosti ništa ne može biti saznato na apsolutni način. Reč je, dakle, o *spekulativnoj*¹⁰⁸ znanosti, koja se ne bavi empirijskim procesima, već intelektualnim opažajem umetnosti. Budući da je filozof jedini u stanju da prikaže ono što je umetnosti *u njoj samoj nepojmljivo*¹⁰⁹, postavlja se pitanje da li će on uspeti da reflektovane pojmove i zakone sprovede u celoj sferi umetnosti, tj. hoće li se filozofija moći *spustiti* do onog empirijskog u izvođenju i uvesti zakonitost u tehničku stranu umetnosti. Šelingov odgovor je – ne, zbog toga što tehnička strana umetnosti nije područje koje filozofija treba da ispuni vlastitim pravilima. Filozof neće umetniku „govoriti“ kako da stvara umetničko delo, ali će bolje od umetnika razumeti šta to delo *jeste!*

ZNAČAJ ŠELINGOVE FILOZOFIJE UMETNOSTI ZA FILOZOFIJU NEMAČKOG IDEALIZMA

Šelingova izuzetna zasluga u domenu jačanja pozicije estetičke sfere leži u činjenici da se *usudio* da zamisli i dozvoli postojanje *duhovnog principa koji*

104 Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. 19.

105 Schelling, F. W. J., *Werke*, I, 5, 351, Schelling, F. W. J., *Werke*, E. Hahn, str. 1606.

Više o odnosu filozofije i umetnosti u kontekstu obrazovanja: Schelling, F. W. J., „Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums (1802) – Ueber einige äußere Gegensätze der Philosophie, vornämlich den der positiven Wissenschaften (VII)“, str. 306. (V 284).

106 Schelling, F. W. J., „O znanosti umjetnosti u odnosu na akademski studij“, u: *Filozofija umjetnosti*, str. 358.

107 Loc. cit.

108 Isto, str. 352.

109 Više o razumevanju specifičnosti umetnosti od strane filozofa – Schelling, F. W. J., „Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums (1802) – Ueber Wissenschaft der Kunst, in Bezug auf das akademische Studium (XIV)“, str. 3671. (V 349).

nije racionalan¹¹⁰. Sa jedne strane, takav princip bi mogao da objasni na koji način umetničko delo ima stvaralački karakter, a ne potiče od svesti¹¹¹, dok se sa druge strane pokazuje složenost razlike između filozofije i nauke. Man tvrdi da je suština ovog drugog fenomena zapravo ideja da *filozofska estetika predstavlja pokušaj da se potvrdi da nauka o jeziku ne mora da bude logička*¹¹²! Kroče se slaže sa ranije navedenom tezom da filozofija nije nauka, dopunjujući taj stav rečima da filozofija obuhvata ono što *nauka, umetnost i vrlina* imaju zajedničko: *matematika može bez lepog, filozofija ne*¹¹³!

Premda će detaljnija tematizacija odnosa između Šelinga i Hegela uslediti u poglavlju nakon problematizacije Hegelove filozofije umetnosti, neophodno je i ovde ukazati na nekoliko prelomnih trenutaka tog odnosa. Bliskost Šelingovog i Hegelovog filozofskog učenja bila je utemeljena kako u početnim, idealističko-romantičarskim idejama, zatim profesionalnom saradnjom i zajedničkim učešćem u časopisu *Kritički žurnal*, i konačno – privatnim, prijateljskim odnosom. Nakon što je Šeling svoju poznatu tezu: „A i Ω celokupne filozofije je sloboda”¹¹⁴ izneo upravo u prepisci sa Hegelom, i nakon što je Hegel Šelingu odao priznanje da je *otišao korak dalje od Fihtea*¹¹⁵ i neke filozofske probleme rešio na sličan način kao on¹¹⁶, nije čudno što je profesionalna strana njihove saradnje bila toliko čvrsta i isprepletana, da je delovala neraskidivo. Zbog toga se mnogi interpretatori slažu kako je „oštar rez“ kojim je prekinuta bio izuzetno iznenađujući za Šelinga – štaviše, Šelingova očekivanja od Hegelove *Fenomenologije duha* bila su vezana za *sve drugo, samo ne za tako rezolutno odbacivanje filozofije identiteta*¹¹⁷. Hegelove reči iz Predgovora *Fenomenologiji duha*: „da svoje apsolutno prikaže kao noć, u kojoj su, kao što se običava reći, sve krave crne, jest naivitet u pogledu spoznaje”¹¹⁸ izuzetno su pogodile Šelinga, nakon čega je došlo do potpunog prekida svakog obli-

110 Up. sa stavom da je *razum predodređen za ubicu naive i zaslepljene umetnosti* – Auburttin, V., *Die Kunst stirbt, Ein Essay*, Albert Langen, München, 1911.

111 Up. sa stavom da *svest ne može biti stvaralačka i da nijedno umetničko delo ne potiče od svesti* - Pikon, G., *Uvod u jednu estetiku književnosti, Pisac i njegova senka*, Kultura, Beograd, 1965., str. 16.

112 Uvod u: Man, P., *Aesthetic Theory from Kant to Hegel*, str. 21.

113 Više u: Kroče, B., *Estetika*, str. 383.

114 Šelingovo pismo Hegelu, 4. februara 1795., citirano prema: Plitt, G. L., *Aus Schellings Leben. In briefen*, Leipzig, 1869. Bd. I, S. 76.

115 Prole, D., Pogovor, u: Šeling, F. V. J., *Prvi nacrt sistema filozofije prirode*, str. 402.

116 Na primer: nekada slavna *analogia entis* za Šelinga postaje tek sredstvom poetizovanja prirode sumnjive dokazne moći, dok je Hegel u potpunosti eliminiše. – isto, str. 388.

117 Isto, str. 404.

118 Hegel, G. W. F., *Fenomenologija duha*, Zagreb, 1955., str. 12.

ka saradnje između njih dvojice, i „najbolji drugovi iz mladosti nikada više nisu prozborili ni jednu riječ“¹¹⁹.

Sa druge strane, Šeling je iznosio i manje oštre i veoma oštre kritike na račun Hegela. Kada je reč o *blažem obliku kritike*, tvrdio je da je Hegelova *zabluda*, fundirana u pretpostavci da *um po sebi može zahvatiti stvarnost*¹²⁰, ujedno i njegova *sopstvena zabluda iz perioda jenske filozofske koncepcije*. Na drugom mestu¹²¹, znatno oštrije, zaključio je da mu se Hegelov sistem čini kao *krivotvorenje vlasite filozofske ideje*. U svakom slučaju, Šelingu je Hege-lovo logičko određenje prirode kao *onog drugog* (ili spoljašnjeg) duha, bilo jednako neprihvatljivo kao što je Hegelu bila odbojna pomisao o *identitetu*¹²² duha i prirode. Osim toga, faza tzv. *pozitivne filozofije* zapravo predstavlja Šelingov obračun sa Hegelovim sistemom apsolutnog idealizma, za koji smatra da je neodrživ upravo zbog neravnoteže *egzistencije* i *esencije*: Hegelu će, prema Šelingovom mišljenju, nedostajati momenat egzistencije – ne onoga *šta jeste*, nego onoga *da jeste*¹²³ – a upravo u tom području leži odgovor na staro filozofsko pitanje: zašto uopšte jeste *nešto*, a ne *ništa*? Sa druge strane, nastavak Hegelove stroge kritike, od stava da se Šeling „obrazovao pred publikom“¹²⁴ ili da njegov pojam identiteta u sebe uključuje i „potajno neprijateljstvo prema razlici“¹²⁵ predstavlja najčešće korišćenu ilustraciju njihovog odnosa, iako se suština njihovog neslaganja možda i jasnije uočava u Hegelovim kasnijim ocenama koje nisu toliko često spominjane jer su bile *blažeg oblika*. Nakon teksta *Differenzschrift* treba naglasiti da Hegelova interpretacija Šelinga ne ide dalje od *korektnog prikaza pozicija* koje zastupaju Fihte i Šeling.

Mada Šeling smešta umetnost u *carstvo bezvremenih formi*, on metodom spekulativne istorije umetnosti ipak ne izbegava *konkretno povesno kretanje*: međutim, za razliku od Hegela, on ne uspeva da prevlada veliki raskorak između vanvremenskog apsoluta i filozofirajućeg uma ostvarenog u povesnom

119 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 362.

120 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 90.

121 „Denn Hegels System erschien ihm als Verfälschung seiner eigenen Ideen“ – Hartmann, N., *Die Philosophie des deutschen Idealismus*, De Gruyter Verlag, Berlin, 1960., str. 110.

122 Prole, D., Pogovor, u: Šeling, F. V. J., *Prvi nacrt sistema filozofije prirode*, str. 407.

123 Cipra, M., Predgovor hrvatskom izdanju u: Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. VIII.

124 Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije*, III tom, Kultura, Beograd, 1964., str. 508; Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, Werke, Band 20, Frankfurt a/M 1970 str. 421. – Prole, D., Pogovor, u: Šeling, F. V. J., *Prvi nacrt sistema filozofije prirode*, str. 386.

125 Frank, M., *Der unendliche Mangel an Sein. Schellings Hegelkritik und die Anfänge der Marxschen Dialektik*, München 1992, str. 206. – Prole, D., Pogovor, u: Šeling, F. V. J., *Prvi nacrt sistema filozofije prirode*, str. 406.

procesu. Preciznije: na primeru umetnosti najbolje se može videti problem koji je Hegel kritikovao u pomenutom Predgovoru *Fenomenologiji duha*: problem egzistiranja onog konkretnog i pojedinačnog unutar apsoluta shvaćenog kao vanvremenskog, beskonačnog i identičnog sa sâmim sobom¹²⁶.

Razumejući (u ranijoj fazi svoje filozofije) da je tajna celokupnog života u sintezi apsoluta sa vlastitim ograničenjem, Šeling još tada navodi da sâm apsolut po sebi i za sebe ne nudi nikakvu mnoštvenost, jer je za razum on „bezdana praznina“¹²⁷, te da je život moguć samo u *posebnosti*. Zanimljivo je što Šeling ove reči govori u okviru predavanja 1802/1803. godine, dok Hegel 1807. godine u Predgovoru *Fenomenologiji duha* iznosi oštru kritiku sa sličnom porukom. Šeling, dakle, već u *Predavanjima iz filozofije umetnosti* u izvesnom smislu anticipira opasnost da se njegova filozofija apsoluta razume kao „noć u kojoj su sve krave crne“, ako se pažljivo ne uzmu u obzir sve njegove napomene vezane za taj problem! Zbog toga se s pravom može postaviti pitanje: nije li se Hegel „ogrešio“ kada je tako oštro redukovao celokupnu Šelingovu filozofiju na određenu vrstu praznog identiteta, zanemarišući pri tom Šelingovo insistiranje da se pod pojmom života može smatrati tek *sinteza apsolutnog i posebnog*!

Za Hegela će lepota biti određena kao *čulni sjaj ideje*¹²⁸, dok za Šelingu ona znači oblikovanje beskonačnog u konačnog, opšteg u posebnom i apsolutnog u relativnom, ali sa bitnim prebacivanjem težišta na ono *iskustveno*, nasuprot pojmovnom. Upravo zbog toga Šelingovo insistiranje da se fokus prebaci sa tematizacije filozofske znanosti na tematizaciju iskustva ne predstavlja samo pitanje rešavanja estetičke problematike, nego i pitanje o *granicama idealizma uopšte*¹²⁹! Zbog toga je opravdana teza da Šeling na estetskom području rehabilituje bitak, naspram trebanja, tj. prirodu, naspram slobode ili egzistenciju naspram esencije¹³⁰, čime i direktno i indirektno smera na temelje celokupnog idealizma!

Šeling, međutim, ne uviđa vlastitu neravnotežu između sfera koje je ispravno odredio kao ključne i smatra da je ispravna argumentacija njegove filozofija slobode dovoljna da odbrani njegovu celokupnu filozofiju od kritike da je u jednoj fazi postao previše orijentisan na suprotno područje: područje prirode. Naprotiv, on smatra da je postigao pravi balans između nespo-

126 Ako se „krave“ iz Hegelove kritike Šelingovog pojma apsoluta za ovu potrebu posmatraju kao umetnička dela, još je vidljivije je kolika je šteta što su sve crne – M.R.

127 Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. 30.

128 Cipra, M., Predgovor hrvatskom izdanju u: Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, str. III.

129 Više u: Schelling, F. W. J., *Philosophie der Offenbarung*, XIII, str. 242.

130 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 366.

nih dostignuća Fihteove praktičke filozofije i novo-razvijene filozofije prirode. Premda se u *Filozofskim istraživanjima o biti ljudske slobode* (*Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit*, iz 1809. godine) brani od Hegelovih prigovora na jensku filozofiju, pojedini autori uočavaju da Hegelovu *kritiku vlastitog shvatanja umetnosti kao organona* iz tog perioda „kao da prećutno opravdava“¹³¹!

Teškoća koja stoji pred Šelingom nakon takvog novuma u razmatranju estetičkih fenomena leži u činjenici da je u istoriji filozofije gotovo svaki pokušaj da se *estetika zasnije na principima koji nisu racionalni* rezultirao njenim neuspehom i padom u puki empirizam ili materijalizam. Ipak, neodrživo je zasnovati estetiku ni potpuno racionalnim putem, što znači da se upravo na ovom području mora tematizovati stara problematika odnosa između razuma i uma, jer je to jedini način da se razume sfera koja je duhovna, ali ne i logička. Brojni kritičari smatraju da Šeling ipak nije uspeo u toj nameri, već je njegov pokušaj da prevaziđe Kantovo i Fihteovo razumevanje estetike zapravo rezultirao učenjem koje je ispod nivoa koji su oni dostigli. U okviru različitih kritikâ Šelingove filozofije, pored navedenih, koje su usmerene ka određenju umetnosti iz jedne od epoha njegove filozofije, potrebno je podsetiti i na one koje se odnose na temelje Šelingovog filozofskog sistema u celini¹³². Celer u delu *Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz* oštro konstatuje da je Šeling samo *formalni talenat bez samostalne izvornosti mišljenja*¹³³, a Perović smatra da – dok Kant i Fihte destrukciju tradicionalnog pojma svesti ne sprovode *konsekventno* – Šeling je vodi u sunovrat¹³⁴, premeštajući težište u nešto praktično *iracionalno*. Međutim, drugi interpretatori tvrde suprotno – smatrajući da put razvoja estetičkog pokreta nakon Šelinga – do Hegela ne znači ništa drugo nego *vaskrsavanje baumgartenijanizma*¹³⁵ i shvatanja umetnosti kao *posrednice* između filozofskih pojmova. Jaspers prigovara Šelingu da *nikada nije prestao biti idealista*, dok Šulc tvrdi da se celokupno Šelingovo razlikovanje tzv. *pozitivne i negativne filozofije* zapravo temelji u istovrsnoj *idealističkoj filozofiji*¹³⁶, a Kun Šelingu čak zamera „intelektualiziranje estetskog fenomena“¹³⁷!

131 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 261.

132 Već Fihte, na primer, smatra da su spisi O mogućnosti forme filozofije uopšte i O ja kao principu filozofije ili o bezuslovnom u ljudskom znanju zapravo komentari njegove vlastite filozofske misli – Filipović, V., *Klasični njemački idealizam*, str. 70.

133 Zeller, E., *Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz*, München, 1873., crp. 646.

134 Perović, M. A., *Početak u filozofiji*, str. 173.

135 Kroče, B., *Estetika*, str. 388.

136 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 365.

137 Više u: Kuhn, H., *Die Vollendung der klassischen deutschen Ästhetik durch Hegel*, Berlin

Pored brojnih i često opravdanih kritika Šelingove filozofije, potrebno je, na kraju, ukazati i na stvarnu zaostavštinu u pogledu filozofije umetnosti, koju Šeling ostavlja generacijama koje dolaze. Deker tvrdi da je Šeling uspeo da izgradi Kantovu estetiku prema njenim dvema stranama u *veličanstvenoj kosmologiji*¹³⁸ – dodajući da su subjektivna i objektivna strana Kantove estetike time uspešno povezane. Šeling se u jednom trenutku svakako morao *opredeliti*¹³⁹: ili za Hegelov put, priznajući suprematiju pojmovnog, ili za vlastiti put. Petrović podseća da je Šeling *sa puno bola* Hegelu uputio sledeće reči: „priznajem, do sada nisam shvatio smisao suprotnosti koju si ti (Hegel, u FD – SP) postavio između *pojma* (Begriff) i *opažaja* (Anschauung). Ti ne možeš pod prvim terminom misliti ništa drugo do ono što smo ti i ja nazvali idejom, prema čijoj prirodi postoji jedna strana, po kojoj je ona pojam, i druga, po kojoj je ona opažaj“¹⁴⁰, tumačeći to kao činjenicu da Šeling uviđa da je izvoriste njihovog razdora upravo u tome što Hegel ne dopušta da opažaj ima sposobnosti koje smatra isključivo *pojmovnim* i da za njega ideja *ne može* uključivati nešto neumno. Ezer iznosi zanimljivu tezu da je Hegelova dijalektika *sadržajno rešenje*¹⁴¹ Šelingovog *intelektualnog opažaja*.

Šelingov doprinos razvoju estetike uočili su Jenig, koji smatra da je Šelingov napor s pravom upravljen *protiv subjektiviranja estetike*¹⁴², Fišl, koji smatra da Šeling, iako nije bio filozof ekstremnog racionalizma, nastavlja liniju tzv. spekulativne mistike – *estetički i umetnički* koncipirane, te da je od svih filozofa nemačkog idealizma upravo on najbliži *romantici*¹⁴³, i Petrović, koji smatra da Šeling ruši primat Fichteovog „*Handelndes Ich*“ i na velika vrata uvodi „*Bildendes Ich*“¹⁴⁴. Upravo će ovo poslednje, postavljanje poetičkog principa na mesto praktičkog, imati brojne konsekvence, ne samo u romantičarskim krugovima i direktnim Šelingovim slušaocima: Kjerkegor, Bakunjin,

1931. Takva primedba se mogla uputiti Hegelu, ali za Šelingu teško može da važi.

138 Gerbrand, D., *Die Rückwendung zum Mythos*, München und Berlin, 1930., str. 25-26.

139 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 84.

140 Isto, str. 85.

141 Oeser, E., *Die antike Dialektik in der Spätphilosophie Schellings. Ein Beitrag zur Kritik des Hegelschen Systems*, R. Oldenbourg o.J., Wien und München, 1965., str. 111-112. On tvrdi da je Šeling prevazišao Fichtea, a da je *iako inače sujetan*, na berlinskim predavanjima priznao da do svoje pozne koncepcije „nije došao bez Hegela“ – Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 247.

142 Jähnig, D., *Die Wahrheitfunktion der Kunst*, citirano prema: Grlić, D., *Estetika*, III tom, str. 174.

143 Fischl, J., *Geschichte der Philosophie*, Von der Griechen bis zur Gegenwart. Verlag Styria. Graz – Wien – Köln, 1964., str. 357.

144 Petrović, S., *Negativna estetika*, str. 37.

Burkhardt i Engels¹⁴⁵, nego i u različitim koncepcijama XIX i XX veka, na čelu sa Marksom, sa jedne, i Hajdegerom¹⁴⁶, sa druge strane.

Šelingova filozofija predstavlja jedan od najambicioznijih poduhvata već u svojim počecima, a temeljni zaokreti i koncepcijski lomovi koji joj nisu strani nesumnjivo pokazuju da joj, uprkos brojnim nedostacima, ne nedostaje hrabrost za krajnje smele filozofske ideje i poduhvate. Jedan od primera te hrabrosti ogleda se u činjenici da je Šeling jedan od retkih filozofa koji se u jednoj fazi svog učenja usudio da na vrh vlastite misaone strukture postavi umetnost, a ne filozofiju i pojmovno mišljenje. Upravo se tu može pokazati i najveća slabost Šelingove filozofije – a to su posledice preambicioznih poduhvata, koje često idu na štetu upravo koncepciji koju brane. Kroz odnos prema svojim filozofskim prethodnicima i savremenicima, pokazaće se najviši dometi Šelingove filozofije, ali i njeni pravi nedostaci, koji se u najkraćoj formi mogu svesti na izbacivanje pojma iz filozofije, kao i na pokušaj da se alternativnim rešenjima ublaže posledice takvog čina.

LITERATURA

- Filozofija njemačkog idealizma – Hrestomatija*, prir. Barbarić, D., Školska knjiga, Zagreb, 1988.
- Auburtin, V., *Die Kunst stirbt*, Ein Essay, Albert Langen, München, 1911.
- Dobe, J., „Beauty Reconsidered: Freedom and Virtue in Schelling’s Aesthetics“ – *Interpreting Schelling*, Critical Essays, Edited by Lara Ostaric, Cambridge University Press, 2014.
- Filipović, V., *Klasični njemački idealizam*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1979.
- Gerbrand, D., *Die Rückwendung zum Mythos*, München und Berlin, 1930.,
- Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2010.
- Grlić, D., *Estetika*, Naprijed, Zagreb, 1983.
- Hartmann, N., *Die Philosophie des deutschen Idealismus*, De Gruyter Verlag, Berlin, 1960.
- Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije*, Kultura, Beograd, 1964.
- Hegel, G. W. F., *Fenomenologija duha*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1955.
- Jähnig, D., *Schelling. Die Kunst in der Philosophie*, vol. I, Verlag Günther Neske, Pfullingen, 1966.
- Kroče, B., *Estetika*, Zograf, Beograd, 1934.

145 Pejović, D., Pogovor u: Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, str. 364.

146 Više o Šelingovom uticaju na Kjerkegora, i – posredno – na Hajdegera – Dobe, J., „Beauty reconsidered: freedom and virtue in Schelling’s aesthetics“, u: *Interpreting Schelling, Critical Essays*, Edited by Lara Ostaric, L. Cambridge University Press, 2014., str. 160.

-
- Kuhn, H., *Die Vollendung der klassischen deutschen Ästhetik durch Hegel*, Berlin, 1931.
- Lauer, Ch., *The Suspension of Reason in Hegel and Schelling*, Continuum International Publishing Group, 2010.
- Man, P., *Aesthetic Theory from Kant to Hegel*, Edinburgh University Press, 1982 (2014).
- Oeser, E., *Die antike Dialektik in der Spätphilosophie Schellings. Ein Beitrag zur Kritik des Hegelschen Systems*, R. Oldenbourg o.J., Wien und München, 1965.
- Perović, M. A., *Filozofske rasprave*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2011.
- Petrović, S., *Negativna estetika*, Gradina, 1972.
- Pikon, G., *Uvod u jednu estetiku književnosti, Pisac i njegova senka*, Kultura, Beograd, 1965.
- Schelling, F. W. J., *Gesamtausgabe in 12 Bdn*, Hrsg. von Manfred Schrötter, 1958-59, 6 Ergänzungsbände 1943/50.
- Schelling, F. W. J. *Schellings Werke*, C. H. Beck und R. Oldenbourg, München, 1927-1928.
- Schelling und Cotta, Briefwechsel*, 1803/49, Stuttgart, 1965.
- Schelling, F. W. J., *Filosofija mitologije*, Opus, Beograd, 1988.
- Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.
- Schelling, F. W. J., *Sistem transcendentalnog idealizma*, Naprijed, Zagreb, 1965.
- Schilling, K., *Natur und Wahrheit, Untersuchungen über Entstehung und Entwicklung des Schellingschen System bis 1800.*, Reinhardt, München, 1934.
- Šeling, F. V. J., *Filozofija slobode*, Plato, Beograd, 1998.
- Šeling, F. V. J., *Forma i princip filozofije*, Nolit, Beograd, 1988.
- Šeling, F. V. J., *Prvi nacrt sistema filozofije prirode*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2009.
- Šeling, F. V. J., *Spisi iz filozofije umetnosti*, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1991

MARICA RAJKOVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

SCHELLING'S PHILOSOPHY OF ART

Abstract: Schelling's philosophy of art aspires to overcome the infinite hiatus and to reach reconciliation in the form of original identity of subjective and objective. According to him, not only that art can become the object of philosophical knowledge, but outside of philosophy nothing about art can be comprehended in an absolute manner. Schelling doesn't develop aesthetics in the conventional sense, but rather philosophy of art - establishing an entirely new relation towards the problems of art, which, once accepted and philosophically thematized, can no longer be ignored in any form of philosophical systematics.

Keywords: aesthetics, art, German Idealism, philosophy of art, Schelling

Primljeno: 15.02.2017.

Prihvaćeno: 09.05.2017.